

Olli Mäkinen

Näkökulmia tietoverkkojen itsesääntelyyn

Johdanto

Itsesääntely, kohtuullisuus tai pidättyvyys ovat termejä, jotka nousevat aina säännöllisin väliajoin esille julkisessa keskustelussa, viranomaistiedotteissa ja tiedotusvälineissä yleensä. Alkuvuodesta 2006 termi esiintyi useassa hyvinkin erilaisessa yhteydessä:

Tanskalainen Jyllands-Posten sanomalehti julkaisi syyskuun 30. päivänä vuonna 2005 islaminuskon perustajaa Muhammadia esittäviä pilakuvia. Islamissa vallitsee suuntauksesta riippuen ns. kuvakielto; Jyllands-Posten ilmoitti tekonsa motiiveina olevan reagointi itsesensuuria vastaan, arabimaailmassa olevan ilmaisuvapauden rajoituksen vastustaminen ja tämän lisäksi lehti halusi vielä kiinnittää huomiota Hollannissa tapahtuneisiin ääri-islamilaisten suorittamiin hyökkäyksiin taiteilijoita vastaan. Kuten tunnettua, pilakuvien julkaisulla oli mittavat vaikutukset. Suomen ja Ruotsin lehdistö harjoitti kuitenkin itsesääntelyä tai itsesensuuria, kuten jotkut piirit asian ilmaisivat.

Joka vuoden tammikuussa sadat tuhannet suomalaiset viettävät ns. tipatonta tammikuuta, pidättyvät alkoholin nauttimisesta. Terveystieteiden edistämiskeskuksen mukaan näin tekee jopa 22 % suomalaisista. Samoihin aikoihin Torinon talviolympiakisoihin valittu naisurheilija kertoi radion aamuohjelmassa omasta valmistautumisestaan, mm. seksuaalisesta pidättyvyydestä.

Teknillisen korkeakoulun tietojenkäsittelytekniikan professori Hannu K. Kari on toistuvasti esittänyt ennusteen, jonka mukaan internet luhistuu, eikä synnä ole tietotekniikan puute tai tietoteknisten resurssien riittämättömyys, vaan sisältöön liittyvät ongelmat kuten virukset ja roskaposti. On sanottu, että niiden torjunta on hyvin vaikeaa ja että itsesääntely ja valistus ovat aseita ei-toivottuja sisältöjä vastaan.

Suomi koventaa otteitaan taistelussa Internetin lapsipornoa vastaan. Liikenne- ja viestintäministeriö valmistelee pikaista lakiuudistusta,

jonka nojalla poliisi saisi antaa teleoperaattoreille listoja lapsipornoa sisältävistä tietokoneosoitteista. Teleyritykset voisivat lisätä osoitelinkit omiin esto-ohjelmiinsa. Teleoperaattorit suostuvat vain lapsipornon suodattamiseen. Muuta mahdollisesti epäilyttävää materiaalia ne eivät suostu suodattamaan. Operaattorit eivät halua olla luomassa sensuuriyhteiskuntaa. (Yle Teksti-TV, 16.5.2006.)

Tässä artikkelissa tarkastellaan tietoverkkojen ja informaatioon liittyvää itsesääntelyä hyvin eri näkökulmista. Tarkoituksena on selvittää, mitä itsesääntely on, onko sillä tulevaisuutta, korvaako lainsäädäntö itsesääntelyn ja voiko kirjasto- ja informaatioala osallistua itsesääntelyyn – jos se koetaan toivottavaksi. Aihetta on tutkittu ennen kaikkea Myymäen pommiräjähdyksen jälkeen (*Internetissä julkaistavan rikollisen materiaalin rajoittamista selvittäneen työryhmän raportti*; Jukka Kemppinen: *Itsesääntely – haitalliset verkkosisällöt*; Euroopan parlamentti: *Safer internet –toimintasuunnitelma*). Uskallan kuitenkin väittää, että näissä tutkimuksissa itsesääntelyyn suhtaudutaan käytännönläheisesti eikä niissä pohdita tämän toiminnan perusteita. Itsesääntely on tietenkin tärkeää tietoverkkojen ja tietovarantojen toimivuuden ja saavutettavuuden kannalta. Mutta joskus on tarpeellista pohtia myös itsesääntelyyn liittyviä syvällisempiä kysymyksiä.

Kyseessä on katsausartikkeli, jonka tarkoituksena on herättää aiheeseen liittyvää keskustelua, pohtia itsesääntelyn käsitteen alaa ja auttaa löytämään uusia tutkimusongelmia. Tätä metatieteellistä (poikkitieteellistä) lähtökohtaa voi puolustaa esim. Gilles Deleuzen näkökannalla, jonka mukaan filosofian ainoa todellinen ja ajankohtainen tehtävä on käsitteiden luominen. Käsitteet estävät diskurssia ajautumasta hetkellisyyteen ja pinnallisuuteen. Samalla ne avaavat ajattelulle uusia ennen tutkimattomia polkuja. (Deleuze 2006, 75-77.)

Itsesääntelyn monta puolta – tekniikka, sisältö, valistus

Itsesääntely on puhtaana käsitteenä tavanomainen – sitä voidaan jakaa alaluokkiin erilaisin kriteerein. Itsesääntelyllä tarkoitetaan tilanteita, joissa toimijat luovat oma-aloitteisesti toiminnalleen säännöt ja rajat. Pyrkimyksenä on toiminnan parantaminen tai optimoiminen. Termi on lainsäädännön vastakohta: lainsäädäntöä harjoittaa valtio tai valtioiden yhteisö (Määttä 2003, 22). Internetin kohdalla voidaan puhua itsesääntelytoimenpiteistä, siihen soveltuvasta tekniikasta, haitallisen ja laittoman sisällön tunnistamisesta ja esimerkiksi valistuksesta, joka on tärkeä osatekijä itsesääntelyprosessissa. Euroopan parlamentin Safer internet-projekti suuntautuu verkon käyttöturvallisuuden parantamiseen antamalla ehdotuksia siitä, miten haitallista verkkosisältöä pystytään torjumaan parhaalla mahdollisella tavalla. Projekti jakaa ”huonon sisällön” laittomaan ja haitalliseen, itsesääntely tulisi siis pääasiallisesti kysymykseen jälkimmäisessä tapauksessa. Viranomaistoimet kohdistuvat ennen kaikkea laittomaan sisältöön, jota yritetään estää ja säädellä lainsäädännöllä ja esim. oikeudellisilla yhteistyösopimuksilla. Haitallinen sisältö on taas useimmiten sallittua mutta sen levittämistä pyritään rajoittamaan: profeetta Muhammadin kuvat, niiden levittäminen ja itsesensuuri ovat hyviä esimerkkejä haitalliseen sisältöön puuttumisesta. Viranomaisten puuttuminen, varsinainen sääntely, tarjoaa usein resursseja ja keinoja itsesääntelylle (Safer internet 2005).

Vaikka kyseinen EU-projekti (jota jatkettiin vuoden 2005 toukokuussa, jolloin hyväksyttiin Uusi Safer Internet Plus-ohjelma, joka ulottuu aina vuoteen 2008 (EY 2005)), keskittyy lähinnä internetissä julkaistujen aineistojen sisältöön, on sillä myös selvä ”tekninen toimeksianto”. Tämä liittyy ns. suodatusteknologian kehittämiseen ja testaukseen. Vihjelinjojen, tiedotuksen ja valistuksen lisäksi toimeksianto kuuluu: ”Ohjelmasta rahoitetaan näin ollen teknisiä menetelmiä, jotka täyttävät käyttäjien tarpeet ja joiden avulla he voivat rajoittaa vastaanottamansa ei-toivotun ja haitallisen sisällön määrää sekä haluita saamaansa ei-toivottua roskapostia.” (Ibid.)

Suodatusohjelmilla pyritään suojelemaan ennen kaikkea lapsia. Vanhemmat joutuvat turvautumaan tässä usein teknisiin sovellutuksiin, ohjelmiin, koska he eivät tiedä, mitä lapset ”puuhaavat

verkossa”, koska heillä ei ole aikaa paneutua asiaan ja koska heidän tietotekniset taitonsa ovat rajoittuneet. Suodatinohjelmat kuten Cyber Patrol, Cyber Sitter, Net Nanny ja X-Stop estävät silloin lasten pääsyn sellaisille sivuille, joilla on jotain haitallista sisältöä. Suodatinohjelmat ovat kuitenkin puutteellisia, ne eivät sokeita eivätkä pysty tekemään eroa huumevalistuksen ja -propagandan tai pornosivujen rintagallerioiden ja terveyssivujen valistuksen välillä, ja sanalla sex on myös monta sellaista merkitystä, jotka eivät liity pornoon. (Järvinen 2002, 180-183.)

Tietoverkko koostuu kuitenkin ihmisistä, ja niin kauan kuin emme ole kyborgoja ja omistamme vapaan tahdon, ei internetin toimivuusongelma ole pelkästään tekninen, vaan sitä pitää tarkastella etiikan, sosiologian ja psykologian näkökulmista. Ajatteleminen helposti, että minuuksien liukenee ja katoaa verkkoon, jolloin itse verkosta tulee ajatteleva olento. Tai että posthumanismi on kollektiivista, ei yksilöllistä (Airaksinen 2005, 99). Tämä on vastuun pakoilua, sen siirtämistä kollektiiville. Jotta internetiä voidaan tarkastella eettisenä ympäristönä, sen pitäisi täyttää joitakin ehtoja. Internetin täytyy olla ihmisten välinen kommunikaatioväline, erilaisten moraalisten tekojen subjektit ja kohteet pitää voida selvästi erottaa toisistaan ja tekojen seurauksia täytyy pystyä tarkastelemaan ja mittaamaan ihmisarvon ja yleisen hyvän suhteen. Näin, jotta perinteiset tekojen eettiseen arviointiin liittyvät ehdot täyttyisivät. Internetin kohdalla näiden ehtojen täytyminen on suhteellista (esim. anonymiteetin mahdollistama eri roolien vaihtaminen), ja tässä piileekin sen haavoittuvaisuus.

Internet on sosiaalinen ilmiö; sehän on sekä media että kommunikaation väline. Kumpaakaan ominaisuutta ei voisi ajatella ilman ihmisten välistä vuorovaikutusta. Kun internet syntyi, se oli alkujaan Yhdysvaltain armeijan, yliopistomaailman ja etenkin www-sovellutuksessaan fyysikoiden työkalu ja yhteydenpidon väline. Kyseessä oli ”tiukkaan kulttuuriin tottunut organisaatio, väljien viestintäsääntöjen ja korkean etiikan yliopistomaailma sekä www:n kohdalla kiinteä fyysikoiden tutkimusyhteisö” (Visala 2004).

Itsesääntely siis toimi internetin alkuaikoina, jos sitä tarvittiinkaan. Sitä käyttävillä yhteisöillä oli korkea luottamus jäseniinsä. Seppo Visala katsoo, että ”kun internet laajeni kaupalliseksi ja kansalaiskanavaksi, se ylitti yhteisöllisyyden rajat. Mukaan tulivat kaikki inhimillisen toiminnan intressit, rahan ansainta, tietojen varastaminen,

turhautumisen purku vahingontekoon - koko maailma ei valitettavasti ole sosiaalinen yhteisö”. Internet koettiin nyt, ei enää mahdollisuudeksi, vaan uhkaksi. (Ibid.)

Patricia Wallace on raportoinut tutkimuksessaan *The Psychology of the Internet*, että internet ja yhteistyötä tekevät ryhmät toimivat yleensä tehokkaasi ongelmaratkaisutilanteissa, jos ne ovat suhteellisen homogeenisia (Wallace, 1999). Mutta jos anonymiteetti ja vapaa pääsy astuvat kuvaan, alkaa häiriköintiä ilmetä – tästähän on esimerkkinä kuuluisa netin alkuaikojen ”virtuaaliraiskaus” (Dibbell 1993, 36-42), jossa roolipelissä tapahtunut kahden roolihahmon raiskaus sai aikaan vilkkaan keskustelun nettietiikasta ja valvojien roolista (Mäkinen 2006, 188-189). Tiivis yhteisö on rakentanut oman eettisen koodeksinsa nähtyään yhteistyön edut.

Valistuksella on ilmeisesti myönteinen vaikutus tietoverkon toimivuuteen ja itsesääntelyyn. Sekä sisäasiainministeriön internettyöryhmä (Määttä 2003, 21-22) että EY:n Safer internet –hanke korostavat valistuksen ja koulutuksen merkitystä (EY 2005). Valistus on myös koko ns. informaatiolukutaitohankkeen takana – vaikkakaan valistusta, itsesääntelyä ja verkon toimivuutta ei ole eksplisiittisesti kytketty yhteen (ACRL 2003). Informaatiolukutaitoprojektissa, varsinkin sen eettisyyteen vetoavassa 5. osassa, korostetaan verkon laillista ja sopivaa käyttöä ja mainitaan mm. sana ”nettietiketti” (= Netiketti) (Ibid. 23-24). Valistuksen ja koulutuksen osalta itsesääntelyn kehittäminen ei ole pelkästään pedagogien vaan koko informaatiosektorin harteilla.

Haluaisin itse nähdä tietoverkolla ja sen toimivuudella olevan yhteyksiä IT-alalla syntyviin de facto standardeihin. Internetiin pätee sama sääntö kuin tietotekniikkaan yleensä; kun jotain uutta ilmenee, asia halutaan saada mahdollisimman nopeasti käyttöön. Ei yritetäkään luoda eri osapuolten sovelluksia huomioivia standardeja, vaan jonkun tuottajan ratkaisusta tulee ns. de facto –standardi. Sovellus hyväksytään yleisesti ilman että sitä määriteltäisiin virallisesti, tähän veisi aikaa ja kehitys olisi mennyt jo niin paljon eteenpäin, ettei standardi olisi enää ajankohtainen. (Mäkinen 2006, 44-45.)

Voiko sanoa, että internetin sisällä eettisellä rintamalla tapahtuu samanlaista de facto –toimintaa? Näin varmaan on, sillä eettinen arviointi jätetään kokonaan suorittamatta. Internetiä vaivaa tässä suhteessa sama hiljaisuus kuin tekniikkaa yleensä – itse tekniikkahan pysyttelee vai.

De facto merkitsisi tässä mielessä sitä, 1) että annetaan asioiden olla, niiden eettistä puolta ei pohdita, koska se saattaisi monimutkaistaa asioita ja hidastaa niiden kehitystä. Kun tekniikassa puhutaan standardeista ja patenteista, voidaan eettisyyden ja itsesääntelyn kohdalla vastaavasti puhua normeista ja säädöksistä. 2) Toisaalta jonkun täytyy luoda internetiinkin eettinen koodeksi. Jos se ei ole kirkko, ei valtio eikä ohjelmiston tuottaja, jää tämä tehtävä loppujen lopuksi tavalliselle surfaajalle, loppukäyttäjälle. Anarkistisessa tilassa kun ei voi toimia.

Tietoverkossa de facto –tyylinen kehitys voi olla haitallistakin, etenkin jos itsesääntely ei toimi. Internetissä on menossa kaksi vastakkaista liikettä: globalisaatio, rajojen kaatuminen ja yhä nopea käyttäjämäärien lisääntyminen lisää ulkoisia uhkia ja vähentää sitoutumista – kansainvälisellä tasolla on mahdoton sitoutua ja saada kaikki noudattamaan eettistä koodeksia. Toinen kehitys on muurien rakentaminen ja tiukkojen sääntöjen laatiminen – tällä pyritään torjumaan ulkopuolelta tulevaa hyökkäystä. Aivan samaa kehitystä on tapahtunut valtioiden harjoittamassa politiikassa – globalisaatio luo uhkia. Itsesääntely toimii ilmeisesti parhaiten silloin, kun kyseessä ovat homogeeniset ryhmät: tiedeyhteisö, sen osat, peliyhteisöt, ammattikunnat, ympäristöt joihin käyttäjien täytyy rekisteröityä jne.

Itsesääntelyn taustaa: kohtuullisuuden idea, vapaa diskurssi, ammatti-etiikka ja yhteiskuntasopimus

Mistä asti itsesääntelyn alkuperää pitäisi lähteä etsimään? Kohtuullisuuden idea yhdistetään yleensä hyvään elämään, ja silloin meidän on tietenkin lähdettävä liikkeelle antiikin filosofista, sekä Aristotelesta että stoalaisuudesta. Nämä molemmat ajatussuunnat katsoivat, että sekä kohtuullisuus että toisten ihmisten huomioiminen ovat tärkeitä sosiaalisen elämän perusteita – on tärkeää pystyä luopumaan ”maallisesta”. Miten tällainen ajattelu sopii yhteen internetin alkuaikojen pioneeriengenh kanssa?

Koko internetin lähtökohtahan oli aatteellinen ja ei-kaupallinen. Siitä piti tulla sotilaallisten päämäärien lisäksi myös eräänlainen tutkijoiden väline, vapaan kommunikaation saareke. Tällöin internetin uskottiin tarjoavan jonkinlaisen alustan tasapuoliselle ja oikeudenmukaiselle keskustelutilanteelle, joka on yhteisymmärryksen

ehto ja Jürgen Habermasin diskurssietiikan perusta. Habermas on aina korostanut kommunikaation merkitystä: mitä paremmin yhteiskunta kommunikoi, sitä onnistuneempi demokratia siinä on (Mäkinen 2006, 153). Internet edusti juuri Habermasin arvostamaa vapautta, oikeudenmukaisuutta ja tasapuolisuutta, jotka olivat kaiken onnistuneen viestinnän edellytyksiä. Internet on myös halpa, nopea ja interaktiivinen väline, tässä se eroaa perinteisistä medioista. Toisin kuitenkin kävi, internetistä tuli yhä enenevässä määrin kaupallinen ja ylitekninen väline, ja alkuaikojen idealistiset haaveet murskautuivat nopeasti. Olisiko Habermasin vapaa diskurssi edellyttänyt onnistuakseen sääntelyä ja epävapautta? Itsesääntely, sääntely yleensä ja habermasilainen vapaa diskurssi eivät pysty oikein ”keskustelemaan keskenään”.

Monelle tämän päivän internettutkijalle on ominaista tietty pessimismi, jossa katsotaan että vapaan kommunikaation idea on tullut lopullisesti tiensä päähän. Esimerkiksi Deborah G. Johnson katsoo, että suurimmat uhat tulevat sekä valvonnasta että kaupallistumisesta (Johnson 2000, 181 - 199):

”Internet muuttuu ehkä kaikkein eniten amerikkalaiseen suuntaan, jolloin markkina-voimat ja yksityiset intressit pääsevät vaikuttamaan sen kehitykseen. Mikään ei takaa sitä, että vapaat markkinat aikaansaisivat demokratiaa. Vapaiden markkinavoimien pääsy valtaan johtunee huomiosta, että internet on tärkeä väline ja media, jota globaali kapitalismi pystyy hyödyntämään. Siksi internet ei tulevaisuudessa tule parantamaan demokratiaa eikä demokraattisia arvoja vaan se on väline, jolla edistetään taloudellista toimintaa.”

Internet- ja Habermas tutkija Lee Salter katsoo, että internet etäännyttävästi jatkuvasti siihen liitetystä vapaan kommunikaation ihanteista. Hän näkee todellisenä uhkana hallitusten pyrkimykset käyttää internetiä yhä enemmän hallinnollisissa ja propagandistisissa tarkoituksissa, ja toinen uhka on internetin kautta ja avulla tapahtuva suora valvonta. Sekä valvonta että kaupallistuminen – uusien mediayhtiöiden ekspansio – ovat tehneet netistä yhä enemmän yksisuuntaisen, pilanneet sen interaktiivisuudelle antamat mahdollisuudet. Osallistuminen, yksi demokratian peruspilareista, on saanut väistyä hallinnon, valvonnan ja kaupallisen ”propagandan” tieltä. (Salter 2003, 129.)

Kohtuullisuuden, itsesääntelyn ja vapaan kommunikaation ideat, niin kauniita kuin ne ovatkin,

toteutuvat huonosti käytännössä. Mielenkiintoinen on Johnsonin väite, että ”mikään ei takaa sitä, että vapaat markkinavoimat aikaansaisivat demokratian”. Onko itsesääntely ja toimivuus ollenkaan habermasilainen vapaaseen kommunikaatioon (ja kohtuullisuuteen, toisten huomioonottamiseen) liittyvä asia, jolla on mahdollisuus toteutua myös käytännössä? Sitä vastaan puhuu huomio, jonka mukaan internet ei ole onnistunut vastaamaan sille esitettyihin haasteisiin, koska internetin perusta, niin sanotut uudet yhteiskunnalliset liikkeet (vaihtoehtoliikkeet, NSM = new social movements) eivät itse ole millään tavoin demokraattisia vaan kuilu niiden tavoitteiden ja toimintatapojen välillä saattaa olla hyvinkin suuri. (Mäkinen 2006, 151.)

Julkisen vallan suuri ongelma lienee tällä hetkellä se, että julkinen ei onnistu saamaan itselleen riittävää tukea kansalaisten keskuudessa. Ihmiset eivät välttämättä ole oppositiossa, he ovat vain välinpitämättömiä. Samalla demokratian toimivuus ja käsitteen alan ”liukuminen” harmittaa kansalaisia; suomalaisen demokratiaan ei yksinkertaisesti luoteta (Ruostetsaari 2003, 276-283). Ihmisten saaminen osallistumaan internetin kautta on osoittautunut vaikeaksi, ainakin niin kauan kuin julkinen valta mutoilee itse osallistumisen pelisäännöt (Mäkinen 2006, 152-153). Ehkä paras ja toimivin foorumi muodostuu yhdestä tai useammasta aktivistista, jota luovat kansalaisblogin, sellaisen jota julkinen valta ei pääse hallinnoimaan, mutta joka on otettava huomioon (esim. Vaasalaisia.info). Sen rooli on sama kuin lehdistöllä perinteisesti. Blogin ylläpitäjät luovat sille säännöt, jotka estävät ylilyönnit mutta saavat sen näyttämään ”tarpeeksi radikaalilta” vastakulttuurin edustajalta – piikiltä lihassa.

Itse asiassa Jürgen Habermasin näki edessä tämän (Johnsonin profetoiman) kehityksen jos ei välttämättömänä niin ainakin mahdollisena. Habermasin mukaan porvariluokka otettuaan vallan muokkasi julkisesta, jossa julkinen keskustelukin käydään, oman hegemoniansa mukaisen keskustelu- ja mielipiteenmuodostusalueen, jossa oli kulloinkin vallalla vain yksi totuus. Internetin pitäisi sen sijaa edustaa pluralismia, monien erilaisten mielipiteiden ja diskurssien keskinäistä kilpailua ja todellista julkista keskustelua. Habermasin mukaan julkisen alueen tulisi koostua kansalaisyhteiskunnasta, jossa porvarillinen hegemonia yhdessä hallinnollisten tekijöiden kanssa on suljettu pois. Haberman kuvaakin julkista aluetta verkostoksi, jonka piirissä informaatiota ja mielipiteitä vaihde-

taan. Internet on siis mahdollisuus – ennen kaikkea kansalaistoiminnalle ja demokratialle. Rahan ja kaupallisen toiminnan valta uhkaavat kuitenkin tätä kaikkea. (Mäkinen 2006, 153.)

Habermasin kaltaisessa kommunikatiivisessa tilanteessa termin itsesääntely molempia osia tarvitaan. Ilman sääntelyä järjestelmät eivät toimi, mutta sääntely ei ole viranomaisten tai kaupallisten tahojen toimeenpanemaa, vaan vapaata kansalaistoimintaa. Verkostot SÄÄNTELEVÄT siis ITSE toimintaansa. Tämä ei kuitenkaan näytä onnistuvan. Kaupallisuus ja kontrolli haluavat ottaa vapaan toiminnan alueen haltuunsa: tästä hyvänä konkreettisenä esimerkkinä olivat Helsingin rautatiemakasiinit, joista päätettiin tehdä taiteelle pyhitetty mutta kuitenkin kontrolloitu tila.

Itsesääntelyn perusteita voidaan etsiä myös ammattietiikasta. Journalistien ammattietiikan on sanottu olevan hyvä esimerkki itsesääntelystä. Lehtimiehet joutuvat ottamaan huomioon yksityisyyden, lehdistön kriittisen perustehtävän, lähesuojan, viranomaiset, levikin – ja tasapainottelemaan näiden kaikkien kanssa. Mutta itsesääntely on osa kaikkea ammattieettistä toimintaa. Myös tietotekniikka-alalla tarvitaan itsesääntelyä – ainakin niiden lukemattomien mahdollisuuksien vuoksi, joilla tietotekniikan ammattilaiset pystyvät puuttamaan asiakkaitensa ja tavallisten kansalaisten yksityisyyteen.

Mitä ammattietiikka sitten on? Donald Gotterbarnin mukaan ammattieettinen säännöstö toimii kolmella tasolla: varsinainen ammattieettinen säännöstö eroaa käyttäytymis- ja menettelytapasäännöstöstä siinä, että jälkimmäinen on käytännön läheisempää ja siinä ammattietiikkaa käsitellään sekä yksittäisen ammattilaisen että ammattikunnan kannalta. Varsinainen eettinen säännöstö on ylätasoa, jota voidaan pitää visionäärisenä ja inhimillisenä ohjeistuksena. Kolmannella tasolla tulevat ammatilliset toimintasäännöt, joissa neuvotaan, miten toimia konkreettisissa ongelmatilanteissa. (Gotterbarn 2000, 209-210.)

Ammattietiikan tulisi perustua joillekin sanktioille. Ylätasoon ei kuulu tässä suhteessa yleensä minkäänlaista sanktiomenettelyä, käyttäytymis- ja menettelytapasäännöstön rangaistukset voivat olla yhdistyksestä tai järjestöstä (ammattikunnasta) poissulkemisistä ja toimintasääntöjen rikkomisesta voi joutua vastamaan tuomioistuimissa. ”Koodi” on siis jaettu yleisiin moraalisiin ohjeisiin, ammattispesifimpään osastoon ja lopuksi on annettu ohjeet työnjohdolle/työntekijöille ja lisätty vielä opastusta säännöstön

soveltamisesta. (Mäkinen 2006, 211.)

Eettisen säännöstön hierarkian ylätasolla käsitellään sellaisia ”eettisiä arvoja”, jotka ovat kaikille ihmisille yhteisiä riippumatta siitä, missä ammatissa he toimivat. Ja koskettavathan nämä perusarvot kuten oikeudenmukaisuus ja rehellisyys ihmisiä, vaikka he olisivat työelämän ulkopuolella. Säännöstön toisella tasolla velvoitteet käydään konkreettisemmin läpi: tällöin luetaan esimerkiksi ammattilaisen vastuu(t) eri osapuolia kohtaan (yleisö, asiakkaat, kollegat, omistajat, ympäristö). Kolmannella ja viimeisellä tasolla mennään sitten kyseisen ammatin spesifeihin ongelmatilanteisiin eli tässä tapauksessa tietotekniikan ammattilaisen ”oikeisiin ongelmiin”. Tällä tasolla käyttäytymistä ja tekoja voidaan mitata. Voidaan laskea väärän toiminnan aiheuttamat vahingot ja määrätä niiden perusteella esimerkiksi sakko- tai vankeusrangaistuksia. (Mäkinen 2006, 211.)

Vaikka kyseessä on sääntely/itsesääntely, voidaan ammattieettistä koodeksia tarkastella laajemmassa perspektiivissä eri tavoitteiden mukaan. Ne voidaan nähdä inspiroivina, eräänlaisina innoituksen antajina. Kohderyhmänä ovat silloin sekä asiakkaat että ammattilaiset. Asiakkaille saatetaan yrittää markkinoida luottamusta tietotekniikkaan, ja joskus jopa ylisanoa. Eettinen säännöstö toimii tällöin eräänlaisena myyntivalttina.

Mutta säännöstön tärkein tavoite on sekä asiakkaiden että ammattilaisten ohjeistaminen. Koko ammattietiikan tarkoitus on etäännyttä rangaistuksilla ja sanktioilla uhkaamisesta kohti ohjeistusta ja valistusta. Ammattilaiselle tarjotaan tietoa siitä, miten pulmatilanteessa tulee käyttäytyä. Mitään kaiken kattavia listoja ei kuitenkaan tarjota, sehän olisi käytännössä mahdotonta. Ohjeet laaditaan niin, että ammattilainen joutuu todellisessa tilanteessa kuitenkin tekemään oman moraalisen päätöksensä – silloin säännöstön kasvattava ja kouluttava funktio on toteutunut. (Gotterbarn 2000, 211.)

Kasvatus- ja koulutusfunktioita on aina pidetty ammattieettisen säännöstön yhtenä tärkeimmistä tehtävistä. Tietotekniikan ammattilainen on vastuusta asiakkaalleen työn laadusta ja eettisellä säännöstöllä pyritään korostamaan koko ammattikunnan vastuuta tässä suhteessa (samaa asiaa ajaa sertifiointi). Eettisillä säännöillä opetetaan myös lainsäätäjiä ja esimiehiä alalle kuuluvasta hyvästä ja eettisesti oikeasta toiminnasta. Silloin johto sisäistää sen vastuun, joka heillä on

tuotteistaan, ja jokamieskin saa selville, mikä on alalla hyväksyttävä käytäntö (Gottenbarn 2000, 212). Tietotekniikassa eettisten ohjeiden noudattaminen/sisäistäminen on erittäin tärkeää, sillä sovelluksia eivät kehitä pelkät ammattilaiset, vaan myös (ja jonkun mukaan ennen kaikkea) alan harrastelijat.

Säännöstoilla myös tuetaan niitä, jotka ovat päättäneet toimia oikein, huolimatta siitä, että ympäristö tai työnantaja painostaa heitä menettelemään eettisesti väärin, ehkä taloudellisten vaikuttimien vuoksi. Eettinen säännöstö on silloin dokumentti, johon ammattilainen voi ongelmatilanteessa nojautua. (Mäkinen 2006, 212.)

Tietotekniikka ja internet ovat uusia aloja, ja eettinen säännöstö yrittää vastata niihin ongelmiin, jota nopeasti kehittyvä sektori joutuu jatkuvasti kohtaamaan. IT-alalla on nähtävissä selvästi kehitys, joka alkaa vapaaehtoisesta itsesääntelystä ja kulkee kohti vakiintuneempaa säännöstöä, niiden institutionalisoitumista ja lisääntyvää valvontaa ja tiukempia sanktioita.

Onko tällainen kehitys sitten luonnollista? Eikö itsesääntely voisi riittää, miksi ”julkisen pitää saada ottaa kaikki tila haltuunsa”? Klassinen esimerkki säätelyn ”tulosta ihmisen elämään, sen hyväksymisestä”, lienee Thomas Hobbesin (1588 – 1679) yhteiskuntafilosofia. Hän kehitti aikanaan yhteiskuntafilosofisen Leviathan-teesinsä kuvaamaan tilannetta, jossa ihmiset ymmärtävät, että ilman olemassaolonsa organisointia täydellinen vapaus ja olemassaolon taistelu tuhoavat heidät (Aspelin 1997, 98). Ihmiset siirtyvät luonnontilasta kansalaiselämän tilaan. Leviathan edustaa eräänlaista kuolevaista jumalaa, jolle olemme oikeastaan velkaa tai jolle luovutamme rauhan ja puolustuksen avaimet. Uhkaava katastrofi pakottaa ihmiset organisoimaan yhteiselämänsä varmoihin muotoihin. Syntyy kansalaisyhteiskunta lakeineen ja normeineen. ”Kaikki yksilöt sitoutuvat luopumaan luonnontilan hillittömästä vapaudesta ja jättämään vallan viranomaiselle, jonka tahto edustaa kaikkien yksilöiden tahtoja” (Ibid.).

Hobbesin teoria kuvaa hyvin internetin syntyä ja todellisuutta, kuten Richard C. MacKinnon kirjoittaa oivaltavasti kahdessa artikkelissaan (MacKinnon, 1995 ja 1996). MacKinnonin mukaan verkossa tehtävät provokaatiot kohdistetaan yleensä yksittäisiä roolihenkilöitä vastaan – verkossa operoijat tiedostavat siis itsensä ja muiden toimivan erilaisissa rooleissa, joiden takana olevat reaali persoonat eroavat roolihenkilöiden

”persoonista”. Puolustautuakseen ja turvatakseen ympäristön toimivuuden verkossa toimivat tai MacKinnonin tapauksessa pelaajat luovuttavat osan persoonallisesta päätäntävallastaan yli persoonalliselle elimelle, jolla on valta rajoittaa ja ohjata keskustelua ja ääritapauksessa poistaa häiritsevä henkilö keskustelupalstalta (MacKinnon 1995: Conclusions). Verkossa toimiva yksilö voi siis huolestua siitä, että hän voi vahingoittaa toista tai että provokaatio loukkaa joko hänen roolihenkilönsä mainetta tai itsetuntoa.

Patricia Wallacen mukaan Leviathan ilmestyy keskustelupalstalle tavallisesti valvojan (moderator) hahmossa. Tälle on olemassa ”sosiaalinen tilaus” kuten usein koko valvotun keskustelupalstan synnyllekin. Tavallisesti valvojat ovat vapaaehtoisia ja he saavat päättää mitkä viestit menevät kaikille osallistujille ja mitkä sensuroidaan. Moderaattorit ovat yleensä suvaitsevaisia ja vapaamielisiä – jo tieto heidän olemassaolostaan rauhoittaa keskustelua. (Wallace 1999, 70.)

Miten järjestystä sitten valvotaan reaalisesti? MacKinnonin mukaan reaali maailman ja virtuaali maailman rangaistuksia voi verrata toisiinsa. Esimerkiksi osallistumisoikeuden menettäminen voisi reaali maailmassa tarkoittaa vankeutta ja roolipelissä esimerkiksi joutumista LambdaMOOn ”time out” –laatikkoon, virtuaalista vankeutta tai karkotusta (MacKinnon 1996, 33). Jokainen virtuaali ympäristö hoitaa käytännössä rangaistustoimintansa järjestämisen – keskustelupalstalla karkotetun viestejä ei yksinkertaisesti välitetä eteenpäin (Mäkinen 2006, 86).

Wallacen mukaan tapahtumat virtuaalipeliympäristöissä osoittavat selvästi sen, että roolipelin saaminen toimivaksi ja hyvin organisoiduksi yhteisöksi ei ole aina helppoa. Toisaalta internetin käyttäjien keskuudessa tuntuu vallitsevan vastustus kaikenlaisia pakkokeinoja ja sensuuria vastaan. Miksi netti sitten toimii kaikista huolimatta? (Wallace 1999, 73.) Tätä voisimme kysyä Thomas Hobbesilta, jollei hän olisi kuollut jo 325 vuotta sitten. Ihmisillä on jonkinlainen halu mukautua säännöksiin – he näkevät vaistomaisesti niiden antaman hyödyn. Internet on kuitenkin ympäristö, joka edistää riitelyä ja ryhmäpolarisaatiota; ihmisillä, jotka ovat yleensä suhteellisen maltillisia ja rauhallisia, on taipumus ottaa internetin sisällä käytävissä skismoissa ja kiistoissa hyvinkin radikaaleja kantoja (Ibid, 74 - 75).

Yleensä hyvin toimiva ryhmä luo ajan

kuluessa kuitenkin itse käytäntönsä ja valvojen puuttumistarve vähenee. Ryhmä alkaa toimia itse. Myös internetin sisäinen sääntely luo näkymätöntä valvontaa. Useimmat keskustelupalstat arkistoivat kaikki kannanotot, ja ne ovat hakukelpoisia osallistujien sähköpostiosoitteet mukaan lukien. Operaattoreilla on myös mahdollisuus joko sulkea keskustelupalsta tai irtisanoa jatkuvasti häiriköivän asiakkaan sopimus. (Mäkinen 2006, 87.)

Pragmatismi vastaan universaali hyvä

Mitenkä internetissä muodostuvien de facto –sääntöjä, ja samalla itsesääntelyä, voidaan perustella filosofisesti, muutenkin kuin hobbesilaisella tulkinnalla? Kun de facto voitaisiin korvata sanalla käytännön, silloin filosofisena esimerkkinä voisi olla pragmatismi. Pragmatismi korostaa ihmisen toiminnan merkitystä: ”Vaikkei tieteen tarjoama perspektiivi maailmaan välttämättä ole ihmiselle siunauksellinen, voimme aktiivisella toiminnallamme, filosofisellakin, ehkä tehdä maailman paremmaksi paikaksi elää” (Pihlström 1997, 11). Optimismin lisäksi William Jamesin ja John Deweyn aloittama pragmaattinen suuntaus sopii hyvin IT-tekniikan maailmaan, sillä se korostaa myös kehitystä ja muutosta.

Pragmatismi edellyttää, että arvoja testataan koko ajan todellisuuteen. Se kieltää siis pysyvien arvojen olemassaolon ja soveltuu hyvin muutoksessa olevien järjestelmien kuvaamiseen. Normit ovat olemassa suhteessa ympäristöön, ne ovat kontekstisidonnaisia (Rosenthal 1999, 22). Yksilön reaktiot arvojärjestelmää vastaan voivat muuttaa normistoa. Yleensä muutos on niin hidasta, että sitä ei pysty erottamaan, mutta joskus se on hämmästyttävän nopeaa ja voimakasta.

Moraalista toimintaa ei tule ymmärtää sääntöjen soveltamisena, sillä moraalien periaatteet ovat olettamuksia, jotka vaativat jatkuvaa testausta. Niiden täytyy siten täyttää tietyt vaatimukset ja ne ovat myös avoimia muutoksille. Kun testaamme niitä, me myös tulkitsemme niitä. Oikeusjärjestelmä ja lainsäädäntö ovat tästä hyviä esimerkkejä: Tuomarit eivät pelkästään sovelta lakia vaan myös tulkitsevat sitä, koska he joutuvat aina tekemisiin sellaisten ennakkotapausten kanssa, joista ei ole olemassa sovelluksia.

Pragmatismien mukaan asiat tai esineet ovat sinällään arvoneutraaleja, vaikkakin se hyväksyy arvohierarkian olemassaolon. Tämä järjestelmä ei ole kuitenkaan pysyvä. Näinhän pitäisi ajatella

internetinkin suhteen – ei netti sinällään ole hyvä tai paha. Arvo määritellään sen sijaan asian hyödyllisyyden mukaan, miten hyvin se ajaa jonkin tarkoituksen. Tai mitä tehokkaampi jokin asia on, sitä parempi se on. Näin ajatellen pragmatismi soveltuu hyvin kuvaamaan internetin kehitystä, kaikkia de facto –käytäntöjä, joiden arvo mitataan niiden soveltuvuuden mukaan.

Toinen tapa ajatella sääntelyä ja sen tuottamaa hyötyä on kytkeä se ns. moraaliseen hyvään. Georg von Wrightin mukaan moraalisesti hyvä on eräänlaista jalostunutta hyvyyttä (von Wright 2001, 196-198) – hyvää sinänsä. Moraalisesti arvokas toiminta on hyvää ilman, että toimija odottaisi saavansa toestaan palkintoa, ehkä hyvää mieltä lukuun ottamatta. Moraalisesti hyvä tai paha liittyy ihmisiin, ihmisryhmiin, luonteenpiirteisiin, mielenlaatuun, tunteisiin, motiiveihin ja aikomuksiin – lyhyesti yksilöihin, ryhmiin tai persoonallisuuden osatekijöihin (Frankena 1973, 62). Moraalisesti hyvää tai huonoa ei voi kuitenkaan mitata, sillä siihen se on liian yleisluntoista, eikä voida myöskään sanoa, kenelle se on hyvää (von Wright 2001, 197).

Palveleeko itsesääntely sitten moraalisesti hyvää? Sitä on vaikea sanoa, tällaista väitettä ei voi esittää ainakaan suoraan. Moraalisesti hyvä ”on olemassa” toisella tasolla kuin pragmaattinen hyödyllisyys. Myös von Wright esittää hyvän viisi moraalisen hyvän alle sijoittuvaa alalajia (välineellinen hyvä, teknisesti hyvä, terveydellinen hyvä, utilitarinen hyvä ja hedonistisesti hyvä). Itsesääntelyn hyöty on tässä jaottelussa välineellistä ja utilitarista; hyvä sääntelyjärjestelmä on sekä ”hyvä työkalu, väline” että hyödyttää myös mahdollisimman suurta joukkoa (utilitarismi). (Ibid, 49-68; 81-93.)

Itsesääntelyn käytännön toteutuksia

Tässä luvussa käsitellään itsesääntelyn käytännön toteutuksia: lainsäädäntöä, netiketä ja koulutusta; viimeksi mainittua avataan yhden suppeahkon empiirisen tutkimuksen kautta.

1) Lainsäädäntö

Lainsäädäntö ei ole pysynyt tekniikan nopean kehityksen mukana. On kuitenkin syytä muistaa, että vaikka laki olisi kirjoitettu ennen internetin syntymää, pätee lainsäädäntö myös

verkkoympäristössä. Teos on teos, tekijänoikeus on voimassa myös verkossa ja samoin jokaisella julkaisulla pitäisi olla oma vastuullinen toimitajansa.

Sananvapauslaki koskee myös www-sivuja. www-sivun tekijä on aina itse vastuussa sivunsa sisällöstä. Herjaavan ja loukkaavan aineiston laittaminen omillekin verkkosivuille on kiellettyä, ja siitä voi joutua rikosoikeudelliseen vastuuseen. Yleensä tekijänoikeuslakia ei pidetä ongelmallisena, eikä teoksen määrittely ole paljolti muuttunut elektronisen julkaisun suhteen. Sen sijaan suhtautuminen julkaisemiseen ja kopioimiseen on muuttunut. Tämä johtuu siitä, että julkaisu- ja kopiointikynnykset ovat madaltuneet. Julkaisu verkossa, www-sivujen tekeminen, erilaisen materiaalin siirtäminen kotisivuille (kuva, ääni, teksti) on entistä vaivattomampaa. Tavalliset yksityishenkilöt joutuvat nyt kantamaan vastuun asioista ja ongelmista, joiden ratkaiseminen on aikaisemmin ollut ammattilaisten tehtävä.

Ongelmat liittyvät siis paljolti itsesääntelyyn – ja johdannossa mainittu Euroopan parlamentin Safer internet-projekti pyrkii sekä harmonisoimaan eurooppalaista lainsäädäntöä että tekemään ongelmaa tunnetuksi. Projektin pääteemoja ovat olleet 1) lainvastaisen sisällön torjuminen, 2) ei-toivotun ja haitallisen sisällön torjunta, 3) turvallisemman käyttöympäristön luominen ja 4) tiedotus. Safer internet-projekti on keskittynyt paljolti esimerkiksi (lainvastaisen sisällön vastaisten) vihjelinjojen perustamiseen ja suodatusteknologian kehittämiseen. On kuitenkin kyseenalaista, mihin voimavaroja kannattaisi suunnata – olisiko tiedotus ja valistus tehokkain vaihtoehto. Yleensäkin ainakin hakkerointi, tietoverkon toiminnan häirintä, plagiointi, roskapostin lähettäminen, virusten levitys ja rasismikin saattaa johtua osittain tietämättömyydestä. Ei ymmärretä, että kyseinen toiminta on rikos ja verkko on tehokas interaktiivinen media, se tavoittaa valtavan yleisön.

Kaikki edellä mainittu toiminta on kielletty joko niin, että lainsäädäntö puuttuu suoraan verkossa tapahtuvaan toimintaan tai niin, että toiminta on kielletty riippumatta siitä, missä muodossa aineisto on. Esimerkiksi rikoslain 17. luvun 18. pykälässä puhutaan törkeästä sukupuolisiveellisyyttä loukkaavan lasta esittävän kuvan levittämisestä. Itsesääntely lapsipornoa kohtaan ei tarkoita sitä, että lapsipornosta kiinnostunut pidättäytyy epäsiiveellisen aineiston levittämisestä, vaan tässä

tapauksessa kyse on nimenomaan vihjelinjojen ja suodatusteknologian hyväksikäytöstä, jolloin termi ”itsesääntely” paljastaa kaksijakoisen luonteensa.

Plagiointiin yritetään sen sijaan vaikuttaa toista kautta – loppukäyttäjää valistamalla. Kun tieto on siirtynyt digitaaliseen muotoon, on sen väärinkäyttö ja kopioiminen lisääntynyt. Mutta on plagiaattien jäljittäminenkin mahdollista. Kouluissa on satsattu valistukseen mutta myös ”suodatusteknologiaan”. Esimerkiksi Ruotsissa koulut ovat ottaneet käyttöönsä plagiaatteja metsästävän tietokoneohjelma Urkundin, jonka on katsottu olevan tehokas jo pelkkänä pelotteena.

Itsesääntelyn ja varsinaisen sääntelyn välinen raja on epäselvä. Näyttää siltä, että ihmiset luovuttavat helposti sääntelytoiminnan sille erikoistuneelle ylipersonalliselle organisaatiolle, Leviathanille – jollaiseksi Urkundiakin voidaan kutsua. Samalla suositukset muuttuvat normeiksi ja säädöksiksi – toimintaa säädellään laeissa.

2) Netiketti

Netiketti (eng. Netiquette) tulee englannin kielen sanoista network ja etiquette, ja sillä tarkoitetaan internetin tai tietoverkon käyttäytymissääntöjä. Netiketissä neuvotaan esimerkiksi oikeaa ja tahdikasta sähköpostiviestintää, keskustelupalstakäytäntöä (news groups) ja mainonnan ja kaupallisuuden oikeaa ja väärää käyttöä. Ei ole olemassa vain yhtä ja kaikkien hyväksymää netikettiä, vaan internetin toimintaa koskevia sääntökokoelmia on useita. Jokaisella toimivalla keskusteluryhmällä ja roolipelillä on oma säännöstönsä. Siitä huolimatta on mahdollista puhua yleisistä koko internetiä kattavista toimintaperiaatteista. (Mäkinen 2006, 84.)

Netiketti on paras esimerkki itsesääntelystä. Samalla se ikään kuin tuo itsesääntelyn yksityiselle, persoonalliselle tasolle, mihin Immanuel Kantkin (1724 – 1804) aikoinaan perusti ”yleisen moraalitylakinsa”. Kant laittoi ihmisen jatkuvasti kysymään, mitä maailmalle tapahtuisi, jos kaikki toimisivat niin kuin minä? Tästä on sitten helppo vetää johtopäätös, tai tehdä maksimi tai yleinen moraalitylaki, jonka mukaan meidän pitää ottaa toiminnassamme huomioon se mahdollisuus, että kaikki toimintamme tulisi perustua ajatusleikkiin, että sen perusteella voitaisiin laatia yleinen, koko ihmiskuntaa kattava laki. Jos siis varastan, varastaminen tulisi sallia kaikille ja kaikkialla; jos luen salaa jonkun sähköpostia, jokaiselle tulisi

antaa oikeus samaan jne. (Ibid. 37.)

Tässä esille otettu netiketti perustuu sekä Opasmedian internetsääntöihin että Arlene H. Rinaldin Floridan yliopiston sivuilla oleviin ”sääntöihin” (Opasmedia 2006 ; Rinaldi 2006). Kahdeksasta ”perussäännöstä” seitsemän ovat tyyppillisiä yleisen moraalilain mukaisia sääntöjä, joiden mukaan aina pitäisi ajatella mahdollisuutta, että muut voivat toimia sinua kohtaan niin kuin sinä toimit heitä kohtaan, esim.: 1. *Ole kohtelias sähköpostia kirjoittaessasi Sähköpostikäytännössä, varsinkin virallisissa yhteyksissä, tulisi noudattaa vanhoja ja hyväksi koettuja muutosääntöjä. Vaikka liikekirjeenvaihto on sähköpostin myötä nopeutunut, ei kohteliaisuudesta ole syytä tinkiä. Hyväksi ohjenuoraksi voidaan laittaa se, että jokainen viesti on mahdollista tulostaa ja arkistoida – silloin liian tuttavallinen ja hutiloitu kirje näyttää hassulta ja asiattomalta. Älä myöskään lähetä asiattomia viestejä henkilöille, joita et tunne henkilökohtaisesti.*

Kyseessä ovat siis yleiset käyttäytymis- tai toimintasäännöt, joiden tarkoituksena on toiminnan kaikinpuolinen tehostaminen, ennakoimisen ja sujuvuuden parantaminen. Ne on luotu alueelle, jossa ei joko ole vakiintunutta säännöstöä tai jossa on paljon toimijoita, jotka eivät osaa uuden ympäristön edellyttämiä käyttäytymissääntöjä. Olen kertonut teoksessani *Internet ja etiikka* tyyppillisestä tapauksesta, jossa netiketti ja valistus, niiden merkitys, korostuu (Mäkinen 2006, 175):

Erään pohjoissuomalaisen peruskoulun yläasteen kaikki oppilaat saivat ensin henkilökohtaiset sähköpostit ja sitten opetusta postin käytössä. Kukaan ei kuitenkaan muistanut kertoa heille netiketistä, nettiyhteisön noudattamista säännöistä. Pian koulun rehtori sai häirikkökirjeitä, sitten niitä tuli muillekin opettajille ja lopuksi kaupunginjohtajalle. Viesteistä ilmenivät tietenkin aina niiden lähettäjät, joita oli suurempi joukko. Kuulusteluissa he kuitenkin kiistivät kirjoitta-neensa herjauskirjeitä. Koska kaikki tapahtui kaupungin oman palvelimen sisällä, oli varsin helppo saada selville ne koneet, joilta viestit oli lähetetty, ja ATK-luokan valvojen avulla syylliset löytyivät nopeasti. He olivat urkkineet selville tovereittensa sähköpostitunnukset.

Tapauksen aikana koulu oli saanut käyttöönsä upouudet ATK-luokat ja oppilaat olivat tutustuneet IRC-kanaviin (Internet Relay Chat), joissa esiinnyttään nimettöminä. Uutuuden huumassa koululaiset luulivat, että koko netti on samanlainen

anonyymi foorumi. Näinhän ei kuitenkaan ole.

Netiketti on nähtävä valistuksen työkaluna; valistuksen tarkoitus on tietoverkon toiminnan turvaaminen. Kun toiminta pohjautuu säädöksille, säännöille ja hyvään käytäntöön, on se ilmeisen tehokasta.

3) Valistus

Itsereflektiivisyys ja oivaltaminen plagioinnin ja tiedostojen kopioimisen estäjänä: raportti empiirisestä tutkimuksesta

Kyse oli alustavasta tutkimuksesta, jolla haluttiin selvittää mitä mahdollisuuksia koulutuksella (informaatiolukutaitokoulutus) on vaikuttaa ehkäisevästi opiskelijoiden ”haitalliseen käyttäytymiseen internetympäristössä” eli plagiointiin ja tiedostojen kopioimiseen. (Mäkinen, Kuoppala, Rintamäki 2006).

Tutkimus liittyi Vaasan yliopistossa järjestettävään informaatiolukutaito-opetukseen, johon kuului yksi tiedon eettisesti oikeaa käyttöä käsittelevä luento. Informaatiolukutaitostandardin mukaan (Informaatiolukutaidon osaamistavoitteet korkeakoulu- ja yliopisto-opetuksessa) informaatiolukutaitoinen opiskelija ymmärtää useita taloudellisia, oikeudellisia ja yhteiskunnallisia kysymyksiä, jotka liittyvät tiedon käyttöön, ja käyttää tiedonlähteitä ja tietoa eettisesti ja laillisesti oikein (Informaatiolukutaidon osaamistavoitteet korkeakoulu- ja yliopisto-opetuksessa 2001).

Perusjoukosta ”Vaasan yliopiston uudet opiskelijat syksyllä 2004” tehdyllä otoksella haastateltavilta kysyttiin ennen-jälkeen menetelmällä heidän suhtautumisestaan plagiointiin. Samat kysymykset esitettiin ennen tutkimusetiikkaa käsittelevää luentoa ja sen jälkeen. Kyselyä täydennettiin esseevastauksilla, jossa opiskelijat saivat kertoa vapaasti suhtautumisestaan esim. tiedostojen kopioimiseen.

Mielenkiintoista oli, että lähes kaikki opiskelijat tiesivät mitä plagiointi on ja että se on kiellettyä. Valistavan luennon jälkeen vastaajat kuitenkin ymmärsivät, että plagiointi on monimutkainen prosessi, ainakin kun tarkastellaan sitä eettiseltä kannalta. Moni osapuoli kärsii plagioinnista.

Plagiointissa on paljon kyse oikeudenmukaisuudesta. Tutkimuksesta ilmeni, että nuoriso osaa tarkastella kriittisesti tiedostojen kopioimista ja

Taulukko 1:

- a) Ketä näistä tahoista kopioiminen loukkaa? (ennen luentoa = ennen)
 b) Ketä näistä tahoista kopioiminen loukkaa? (luennon jälkeen = jälkeen)

	Ennen (%)	Jälkeen (%)
Tiedon tuottajaa	90	89
Sinua itseäsi	31	40
Tiedeyhteisöä	53	69
Kanssaopiskelijoita	50	60
Opettajaa	47	58
Kustantajaa	68	78
Tyhjä	0	5

plagiointia – näin ainakin teoriassa. Ongelmalla on kuitenkin toinen puolensa. Kansainvälisiä levy-yhtiöitä ja ohjelmistotuottajia pidetään ahneina voitontavoittelijoina ja se ”oikeuttaa” tiedostojen kopioimisen.

Etiikkaluennon jälkeen haastateltavat ymmärsivät paremmin että he toimivat verkostossa, jossa epäeettiset teot vaikuttavat monen muun toimijan asemaan. Voidaan puhua itsereflektiivisyydestä ja/tai oivaltamisesta:

Kyseessä oli alustava tutkimus, jossa peilattiin tämän lisäksi opiskelijoiden tiedonhakutaitoja ja heidän suhtautumistaan internetiin. Tutkimusta tullaan mahdollisesti täydentämään syksyllä 2006 järjestettävällä laajemmalla kyselyllä, jossa eritellään tarkemmin opiskelijoiden plagiointi- ja kopiointikynnystä ja ryhmädynamiikan ja -paineen vaikutusta eettiseen toimintaan.

Informaatiolukutaitostandardin peruseriaatteet (informaatiolukutaitoinen henkilö kykenee määrittelemään tarvittavan tiedon laajuuden, pääsemään käsiksi tarvittavaan tietoon tehokkaasti, arvioimaan tietoa ja sen lähteitä kriittisesti, liittämään valitun tiedon omaan tietopohjaansa, käyttämään tietoa tehokkaasti saavuttaakseen tietyn päämäärän, ymmärtämään tiedon käyttöön liittyviä taloudellisia, oikeudellisia ja yhteiskunnallisia kysymyksiä ja toimimaan eettisesti ja laillisesti hakiessaan ja käyttäessään tietoa) liittyvät läheisesti itsesääntelyyn ja tätä korostavat omaehtoinen oppiminen ja itsenäinen työskentely, joita ilman ei varmaan olisi koko informaatiolukutaidon käsitettä. Informaatiolukutaidossa on kyse myös valistuksesta ja

tiedottamisesta, kahdesta Euroopan parlamentin Safer internet-projektin peruseriaatteesta.

Yhteenveto: itsesääntely ja informaatioala

Itsesääntelyn käsite jää hieman epämääräiseksi. Kuka on toimija, sääntelyä toteuttava ”itse”? Jos ajatellaan tietoverkossa navigoivaa toimijaa, hänen edellytetään sekä toimivan itse itsesääntelyn ylätasolla, reflektoivan omia ja ryhmätason toimia, että toisaalta alistuvan kaikenlaisiin eritasoisten aktöörien laatimiin ohjeisiin, normeihin ja säädöksiin.

Itsesääntely toimii parhaiten kun liikutaan alueella, joissa ei joko ole vakiintunutta säännöstöä tai joissa on paljon toimijoita, jotka eivät osaa uuden ympäristön edellyttämiä käyttäytymissääntöjä. Silloin itsesääntelyn merkitystä on helpoin perustella verkon toimivuuden kannalta.

Itsesääntely on perusteltavissa sillä hyödyllä, jonka verkon käyttäjä saa siitä, että tietoverkon käyttäjät noudattavat tiettyjä käyttäytymiskoodeja. Toimivuus, ennakoitavuus ja luotettavuus ovat tämän käyttövarmuuden osatekijöitä. Käyttäjät, ainakin aktiivisimmat heistä, ovat valmiita uhraamaan uusissa sovelluksissa omaa aikaansa toimivuuden kehittämiseksi, ja kun järjestelmä kasvaa, luovutetaan valtaa ylipersonalliselle elimelle (Leviathan).

Itsesääntely tulee parhaiten esille eri ammattikuntien eettisissä koodeissa. Informaatioalalla seikka korostuu, sillä ammattikunnan toimijat prosessoivat informaatiota ja tietoa, johon liittyy

hyvin monenlaisia ongelmia (tietosuoja, yksityisyys, tekijänoikeudet jne.), eikä informaation yhdisteleminenkään ole aivan ongelmaton.

Informaatioalalla ollaan myös suuren haasteen edessä – informaatiolukutaitoprojekti ei voi olla koskettamatta esim. kirjastoissa työskenteleviä. Liittyyhän informaatiolukutaito paljolti ”tietoyhteiskuntaan ja kilpailukykyyn”. On ilmeistä, että itsesääntely ja sen myönteisten puolten omaksuminen on paljolti itsereflektiivistä toimintaa – kyse on siis oivaltamisesta. Mutta oivaltaminen ei ole mahdollista ilman opetusta, informaatiota ja valistusta.

Itsesääntelyssä kiinnitetään helposti huomiota toiminnan mekaaniseen tai tekniseen puoleen: esimerkiksi Safer internet projektissa puhutaan paljon suodatusteknologiasta ja vihjejärjestelmistä. Jotta kyse olisi itsesääntelystä – eikä sille alistumisesta – tulisi resursseja satsata enemmän omaehtoiseen toimintaan, sen kehittämiseen, ja valist(u)miseen.

Hyväksytty julkaistavaksi 22.5.2006.

LÄHTEET:

- ACRL (2003) Informaatiolukutaidon osaamistavoitteet yliopisto- ja korkeakouluopetuksessa. Association of College and Research Libraries. Vaasa, Tritonia.
- Airaksinen, Timo (2005). Ihmiskoneen tulevaisuus. Helsinki, WSOY.
- Aspelin, Gunnar (1997). Ajatuksen tiet. Helsinki, WSOY.
- Deleuze, Gilles (2006). Filosofiasta (Sur la Philosophie, 1990). Helsinki, Tutkijaliitto.
- Dibbell, Julian (1993). A rape in cyberspace or how an evil clown, a Haitian trickster spirit, two wizards, and a cast of dozens turned a database into a society. The Village Voice, December 21, 1993, 36-42.
- EY, 2005: N:o 854/2005/EY, <http://europa.eu.int/lex/lex/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32005D0854:FI:HTML, 10.2.2006>.
- Frankena, William (1973). Ethics. New Jersey, Prentice Hall.
- Gotterbarn, Donald (2000). Computer Professionals and YOUR Responsibilities. Virtual Information and the Software Code of Ethics. (Teoksessa Internet Ethics. Toim., Langford, Duncan. London, MacMillan Press. 200-215).
- Informaatiolukutaidon osaamistavoitteet korkeakoulu- ja yliopisto-opetuksessa (2001): <http://www.helsinki.fi/opiskelijakirjasto/hankkeet/arkisto/infoluku/osaamistavoitteet.htm#o5, 22.5.2006>.
- Johnson, Deborah G. (2000). Democratic Values and the Internet. (Teoksessa Internet Ethics. Toim. Langford, Duncan. London, MacMillan Press, 181-199).
- Järvinen, Petteri (2002). Tietoturva & yksityisyys. Jyväskylä, Docendo.
- Kemppinen, Jukka (2002). Itsesääntely – haitalliset verkkosisällöt. Helsinki, Edita.
- MacKinnon, Richard (1995). Searching for the Leviathan in Usenet. <http://virtualschool.edu/mon/Economics/MacKinnonLeviathanUsenet.html, 20.10.2005>
- MacKinnon, Richard (1996). Punishing the Persona: Correctional Strategies for the Virtual Offender. Austin, University of Texas, 33. <http://www.actlab.utexas.edu/~spartan/punish.txt, 21.10.2005>.
- Mäkinen, Olli (2006). Internet ja etiikka. Helsinki, BTJ.
- Mäkinen, Olli & Kuoppala, Hanna & Rintamäki, Katri (2006). Informaation luonne ja plagiointi: empiirinen tutkimus opiskelijoiden käsityksestä tiedosta, sen käytöstä ja heidän suhtautumisestaan virtuaaliopetukseen. (Teoksessa Akateemisia opiskelutaitoja oppimassa. Opiskelijoiden kokemuksia verkkokurssilta ja tiedonhakutaitojen kehitys lähiopetuksessa. Toim. Mäkinen, Olli, 59 - 118) Selvityksiä ja raportteja, Vaasan yliopisto, 2006.
- Määttä, Ari (2003). Internetissä julkaistavan rikollisen materiaalin rajoittamista selvittäneen työryhmän raportti (Ari Määttä, Veli-Pekka Loikala, Sari Kajantie). Poliisiosaston julkaisu 2/2003.
- Norris, Pippa (2001). Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet Worldwide. Cambridge, Cambridge University Press.
- Opasmedia, Netiketti: <http://www.internetopas.com/netiketti/, 22.5.2006>.
- Pihlström, Sami (1997). Tutkiiko tiede todellisuutta? Realismi ja pragmatismi nykyisessä tieteenfilosofiassa. Helsinki, Helsingin yliopiston filosofian laitos.
- Rinaldi, Arlene H.: The Net: User Guidelines and Netiquette. <http://www.fau.edu/netiquette/net/, 22.5.2006>.

- Rosenthal, Sandra B. (1999). *Rethinking Business Ethics: A Pragmatic Approach*. Cary, Oxford University Press.
- Ruostetsaari, Ilkka (2003). *Valta muutoksessa*. Helsinki, WSOY.
- Safer Internet (2005). *ScadPlus: Internetin käytöturvallisuuden parantamista koskeva yhteisön toimintasuunnitelma (Safer Internet)*. Euroopan Unioni, 2005. <http://europa.eu.int/scadplus/leg/fi/lvb/l24190.htm>, 8.2.2006.
- Salter, Lee (2003). *Democracy: New Social Movements, and the Internet. A Habermasian Analysis*. (Teoksessa McCaughey, Martha & Ayers, Michael D.. *Cyberactivism: Online Activism in Theory and Practice*. New York, Routledge, 117-144)
- Vaasalaisia.Info: <http://www.vaasalaisia.info/>, 16.5.2006.
- Wallace, Patricia (1999). *The Psychology of the Internet*. Cambridge, 1999.
- Visala, Seppo (2004). *Internet: yhteisöjen tukivälineestä yhteisöjen uhaksi*. IT Universitas nro 6 / 23. syyskuuta 2004.
- von Wright, Georg Henrik (2001). *Hyvän muunnelmat*. Helsinki, Otava.